

PROGRAMA ÀLBER: Una eina per atendre la diversitat a l'aula

Glòria Jové Monclús, Professora Titular d'Universitat
Sílvia Cano Moroba, Psicopedagoga i investigadora en formació
Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Lleida

RESUMEN

Programa Àlber: Una herramienta para atender a la diversidad en el aula

Desde el curso 2001-2002 se realiza un proyecto en el CEIP Príncipe de Viana de Lleida, conjuntamente con profesorado de la Universidad de Lleida. El objetivo que nos proponíamos desde su inicio fue diseñar, implementar y evaluar un programa preventivo dirigido a toda la población para la adquisición de las habilidades básicas de acceso al currículum, un objetivo bastante ambicioso y que suponía un reto para todos aquellos que se implicaron. La finalidad era que los alumnos tuvieran éxito y que aprendieran a "pensar" y a "convivir". La propuesta que os presentamos a continuación apuesta por trabajar las habilidades básicas de acceso al currículum como herramienta que permita dar respuesta a la diversidad y a las necesidades de los niños y niñas.

ABSTRACT

Àlber programme: A tool to attend the diversity in the classroom

Since 2001-2002, Princep de Viana primary school in Lleida made a project together with a professor of the University of Lleida. The main objective was to design and to evaluate a preventive program for the all children to develop basic skills. The purpose was that pupils should learn to "think" and to "live together". This is a proposal to work basic skills to attend all needs and diversity of the all children.

L'escola, així com la societat, és un entorn en constant canvi; un canvi que ens porta a modificar, a buscar noves alternatives, a evolucionar... per tal de poder donar resposta a les necessitats emergents. Es tracta d'escoltar què ens demana l'escola. Partim de la idea d'escoltar la veu dels propis protagonistes ja que sovint ens mostrem molt més preocupats per com planificar i transmetre que per com reben l'ensenyament els alumnes (Gimeno Sacristán, 2003).

La nostra proposta posa l'èmfasi en el què i com aprenen els nostres alumnes. Així, escoltant l'escola, sorgí fa uns anys una nova experiència, que com a qualsevol acció innovadora, començà amb moltes il·lusions i desigs.

Des del curs 2001-2002 es realitza un projecte al CEIP Príncipe de Viana de Lleida, conjuntament amb professorat de la Universitat de Lleida. L'objectiu que ens proposàvem des del seu inici fou dissenyar, implementar i avaluar un programa preventiu dirigit a **tota la població** per a l'adquisició de les habilitats bàsiques d'accés al currículum. La finalitat era que els alumnes tinguessin èxit i aprenguessin a "pensar" i a "convivre".

El CEIP Príncipe de Viana és una escola situada al cor de la ciutat de Lleida. En els darrers anys, la gent del barri ha canviat i aquest canvi també ha entrat a l'escola. Els mestres ens hem trobat davant un nou alumnat, una bona part procedent d'altres cultures, la qual cosa ha augmentat la diversitat sociocultural de l'escola.

L'entrada dels alumnes és constant la qual cosa fa que hi hagi una matrícula oberta (al voltant del 10%) que, en algunes ocasions, suposa haver de modificar els agrupaments i/o plantejaments del centre.

D'altra banda, hi ha una sèrie de factors de l'entorn i de les famílies del nostre alumnat a de tenir en compte com el baix nivell sociocultural, el desconeixement de la llengua vehicular, la incorporació tardana, la baixa valoració de l'escola per part de la família i l'absentisme.

El percentatge d'alumnes d'altres nacionalitats i/o provinents d'altres cultures representen el 49,6 % de tot l'alumnat (s'inclouen alumnes nouvinguts i aquells que són fills de pares immigrants estrangers, és a dir, alumnes immigrants de primera i segona generació). Aquestes dades es presenten a la taula i al gràfic 1 següents. (figura 1.)

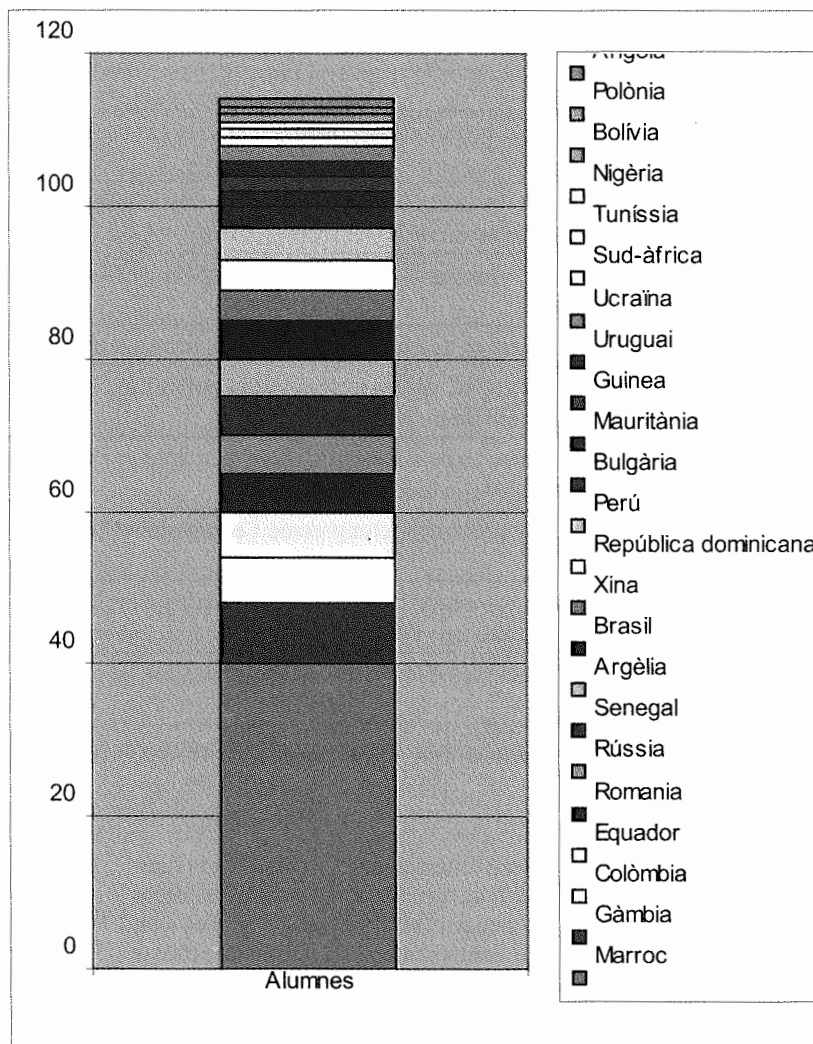
La integració dels alumnes nouvinguts s'està fent amb un procés d'immersió lingüística i cultural el més adient possible amb els recursos de què disposa el centre. La llengua d'ensenyament-aprenentatge, el català, s'imparteix i s'utilitza en tots els nivells i àmbits i cal construir-la com a llengua vehicular.

Aquesta complexa realitat fa que apareguin moltes necessitats i que organitzem els recursos humans i materials dels que disposem de la millora manera possible a la vegada que cal endegar altres accions com ara la revisió metodològica. El CEIP Príncipe de Viana ha dissenyat i dut a la pràctica el programa Àlber com a recurs que ens permet atendre a tots els alumnes.

figura 1.

País	Alumnes
Marroc	40
Gàmbia	8
Colòmbia	6
Equador	6
Romania	5
Rússia	5
Senegal	5
Argèlia	5
Brasil	5
Xina	4
República Dominicana	4
Perú	4
Bulgària	3
Mauritània	2
Guinea	2
Uruguai	2
Ucraïna	2
Sud-àfrica	1
Tunísia	1
Nigèria	1
Bolívia	1
Polònia	1
Angola	1
23 països	114

Taula 1: Nacionalitats de l'alumnat

Gràfic 1: Nacionalitats de l'alumnat (dades curs 2005-2006)

Tot això per tal que alumnes, professorat i comunitat educativa puguem:

Objectius del PEC del CEIP Príncep de Viana
1. Fruir del plaer d'aprendre.
2. Desenvolupar una actitud d'atenció al que jo sento, al que em passa i al que necessito (necessitats fisiològiques, socials, emocionals i experiències).
3. Desenvolupar la capacitat d'esforç, de superació personal, de responsabilitat, d'autogestió del propi aprenentatge per tal d'anar assolint processos d'autodeterminació.
4. Tenir el desig d'alteritat. "Conviure" en el context aprenent de totes les diferents cultures, de les diferents maneres de veure les coses, de fer i de pensar.
5. Crear contextos alfabetitzadors que permetin ajudar als nens a « pensar » i a « conviure ».
6. Desenvolupar una actitud activa, crítica i creativa per poder modificar i resoldre problemes, conflictes, dificultats i necessitats que apareixen cada dia en la relació amb els altres.
7. Partir dels coneixements previs dels alumnes, dissenyar, aplicar i avaluar processos d'E/A per a reconstruir aquests coneixements i transformar les teories intuïtives a teories científiques.
8. Tenir la necessitat de comunicar-nos (comprensió i expressió) a l'entorn (persones, materials, contextos,...) amb diferents tipus de llenguatges.
9. Convertir l'escola en una comunitat d'investigació basada en la pedagogia interactiva, amb la finalitat que els alumnes arribin a desenvolupar aquelles capacitats que els permetin, amb interacció social, fer aprenentatges profunds.
10. Aprofitar i utilitzar els recursos que ofereix la comunitat per tal de donar resposta a l'heterogeneïtat dels alumnes i que tots puguin tenir "èxit".

Taula 2: Objectius Projecte Educatiu de Centre del CEIP Príncep de Viana. Model adaptat de Jové, 2006

PROGRAMA ÀLBER(1)

Cada cop més ens trobem davant alumnes que no coneixen la llengua vehicular d'E/A i que, per tant, sovint utilitzen altres maneres per comunicar-se, com pot ser pegar, cridar, moure's d'un lloc a un altre... (intenten comunicar-se amb estratègies i habilitats pròpies del llenguatge no verbal). Per a ells és una situació nova, un altre país, una altra cultura. També suposa un camí desconegut per als professionals que treballem en aquest centre ja que veiem i sentim la necessitat d'anar incorporant diferents estratègies organitzatives i metodològiques per respondre a una pregunta bàsica:

Què necessitem per què els nostres alumnes puguin aprendre de manera funcional i significativa? Com aconseguim que tinguin "èxit" en els processos d'aprenentatge? Què hem de fer perquè l'aprenentatge no esdevingui una finalitat en si mateix sinó un mitjà per aconseguir estadis de major benestar i felicitat?

Aquestes i altres preguntes necessitaven respostes. Per això, els professionals del centre juntament amb una professora de la Universitat de Lleida vam començar un assessorament per tal de fer més planer el camí cap al canvi. Es va donar el fet que per part de la professora de la UdL hi havia la demanda per poder estar durant tot un matí setmanal treballant de mestra amb els infants. D'altra banda, i en relació amb la formació de mestres, al projecte també s'incorporen cada curs estudiants de la titulació de Mestre-Educació Especial un dia a la setmana, per a realitzar-hi activitats de suport que estan relacionades amb els crèdits pràctics de les assignatures. Així doncs, l'escola disposa d'una sèrie de "suports" i recursos humans addicionals.

La proposta que us presentem a continuació aposta per treballar les habilitats bàsiques d'accés al currículum com a eina que permet donar resposta a la diversitat i a les necessitats dels infants.

1. Què és?

El centre realitza un programa preventiu perquè els nostres alumnes puguin desenvolupar les capacitats i adquirir competències

que els permetin accedir al currículum i aprenguin a "conviure" i a "pensar" per a la cohesió social.

2. On es desenvolupa?

Inicialment el programa es va desenvolupar a l'etapa d'educació infantil. Posteriorment, també s'ha estès a la primària de manera que en aquests moments és un programa que s'aplica al llarg de l'escolarització al centre.

3. Quins objectius prefén assolir?

- Concretar un programa preventiu que potenciï l'adquisició i el desenvolupament d'estratègies i habilitats bàsiques que permetin l'accés al currículum.
- Desenvolupar estratègies d'interacció social i emocional, cognitives i comunicatives que ajudin i facilitin el desenvolupament dels infants i el creixement com a ciutadans.

4. Amb quins principis es basa el programa?

A)Funció preventiva de l'escola.

Apostem de forma oberta per la funció preventiva de l'escola. Com arriba l'infant a l'escola en relació als coneixements? Gardner (1993) en el llibre "La ment no escolaritzada" assenyala que l'infant a través de l'exploració constant i activa del món adquireix les comprensions intuïtives sobre el món a través de les quals estructura la seva ment. L'escola que vol ajudar a desenvolupar capacitats de l'infant ha de partir d'aquestes teories intuïtives dels infants i dissenyar situacions d'E/A intenses i potents per tal de transformar-les en teories científiques. Aquest mateix autor (Gardner, 2000) assenyala la teoria sobre les intel·ligències múltiples com a eina preventiva (observar en les primeres edats aquelles habilitats i competències que els infants tenen en relació a les diferents intel·ligències a fi de partir de la seva competència i "crear ponts").

L'escola sense fracassos és aquella que aposta per la prevenció i la base de la intervenció és la **pedagogia interactiva** (Molina, 2001), és a dir, que els professionals siguin capaços d'educar

en “interacció social”. Una pedagogia basada en processos i que aposti per un metacurriculum (Perkins, 1995), amb la finalitat que els alumnes arribin a desenvolupar aquelles capacitats que els permetin fer aprenentatges profunds.

Es tracta de convertir la classe en una comunitat d’investigació en la qual els nens s’escolten uns als altres amb respecte, construeixen idees sobre els altres, es repton entre ells per reforçar arguments d’opinions o qüestionar-les, s’ajuden en els processos inferencials a partir del que diuen i busquen identificar els dels altres (Lipman, 1998).

Apostem per “obrir la caixa negra de currículum” (de la Torre, 2000) per tal de generar canvis a l’escola. Per fer-ho cal partir d’una visió curricular interactiva i sociocultural que parteixi de les necessitats i dels interessos del context sociocultural. Hem de tenir cura dels microsistemes (escola, família,...) i del mesosistema (relacions que s’estableixen entre els diferents microsistemes) (Bronfenbrenner, 1987). Aquesta perspectiva intenta interrelacionar l’escola i el jo, l’escola i la vida familiar, l’escola i el treball futur i l’escola i els aspectes més generals de la ciutadania social i política, en definitiva, vincular l’escola i la vida.

Necessitem una **pedagogia de la complexitat**, una estructura educativa capaç d’ensenyar amb un alt nivell intel·lectual en classes que són heterogènies des d’un punt de vista acadèmic, lingüístic, social, ètnic... de manera que les tasques acadèmiques han de ser atractives i desafiantes (Gimeno, 1999). Cal educar per humanitzar.

B) Aprenentatges funcionals i significatius per a l’alumne:

L’aspecte clau és que l’aprenentatge que fan els nens a l’escola sigui funcional i significatiu. Per tal que es doni l’aprenentatge significatiu hi ha d’haver unes condicions:

- Actitud potencialment significativa de l’aprenentatge per part de l’aprenent.
- Presentació d’un material potencialment significatiu.

Juntament amb aquestes dues condicions també existeix un component emocional o afectiu en l’aprenentatge significatiu sense el qual és impossible aconseguir-lo.

Ja Ausubel delimita l’important paper que té la predisposició per part de l’aprenent en el procés de construcció de significats, però és Novak qui li dona caràcter humanista al terme, al considerar la influència de l’experiència emocional en el procés d’aprenentatge, l’emoció o sentiment de voler aprendre d’aquesta manera amb interacció amb el mestre. Així doncs, el mestre i l’alumne són corresponsables a l’hora d’iniciar el procés d’ensenyament-aprenentatge.

Tots aquests plantejaments queden complementats per Vergnaud (1991) ja que concep el coneixement previ com a precursor de nous coneixements, el rol del mestre com a “mediador” en l’acció del subjecte.

C) L’aprenentatge com a procés situat en un context:

Tot ho aprenem en un context. En això no existeixen discrepàncies, però els moderns teòrics de l’aprenentatge indiquen també que allò que aprenem és el context tant com qualsevol habilitat i procés que utilitzem dins d’aquest context.

L’aprenentatge s’ha de connectar a partir de la pròpia vida de les aules.

Els següents principis guien la nostra pràctica:

- Hem d’assegurar que els alumnes activin els coneixements previs que els permetin aprendre coses noves i ajudar-los a fer explícites aquestes relacions entre allò que ja saben i allò que estan aprenent.
- Hem d’oferir oportunitats d’interacció i d’anàlisi amb gran grup, amb grups petits, amb interacció.
- Hem d’assegurar l’existència de contextos d’aprenentatge significatius.
- Hem d’intuir els coneixements dels alumnes i que siguin conscients de la seva pròpia reflexió i aprenentatge fomentant l’autogestió del propi aprenentatge (Wehmeyer, 2003).

En definitiva, hem de crear contextos per tal que tots els nostres alumnes vulguin i puguin aprendre i s’emocionin en l’aprenentatge. Aquests contextos han de ser interactius i significatius; el nen s’hi ha de sentir bé i el mestre, també. I serà des d’aquesta interacció que podrem contribuir a crear comunitats d’aprenentatge que interaccionin amb tots els àmbits del nen i que les persones que hi estem implicades anem progressant

en l’emoció de conèixer i el desig d’existir (Cuomo, 2004). Hem de ser capaços d’emocionar-nos per l’aprenentatge i apassionar-nos per l’ensenyament(2). És en aquest moment quan entra en joc la relació entre els processos cognitius i els emocionals. De les diferents aportacions que hi ha en aquesta direcció volem fer especial èmfasi en la teoria PASS . Aquesta teoria de la Intel·ligència (perfilada el 1979 i ampliada el 1994) parteix del supòsit que tots “som” intel·ligents, però cadascú processa la informació, memoritza... a la seva manera, de forma personal. Aleshores, no és tracta de capacitat; la qüestió està centrada en el procés: utilitzar una altra estratègia podria dur-nos a resultats millors (citat a Timoneda, 2006: 25). El programa preventiu Àlber també se centra en el procés i neix com una nova “estratègia” que té com a finalitat que tots els alumnes puguin desenvolupar-se i créixer com a persones.

5. Quines habilitats i competències volem treballar amb el programa?

El programa Àlber no concep els continguts com a finalitats en si mateixes, sinó com a mitjans per a assolir les habilitats bàsiques d’accés al currículum (sense continguts, però, no és possible treballar-les). De manera que l’objectiu principal del programa preventiu és l’adquisició d’aquestes habilitats com a eina per donar resposta a la diversitat i preparar els alumnes per a l’èxit. A la taula 3 queden reflectides les habilitats que els professionals sempre tenim presents en les diferents situacions d’E/A.

HABILITATS BÀSIQUES (Transversals al currículum)			
1.- Habilitats bàsiques d'interacció social			
. Salutacions			
. Cortesia (si us plau, gràcies, complements...)			
. Converses (que hem vist (veure), que hem fet (memòria), que hem sentit (oïda))			
. Iniciar, mantenir i acabar una conversa			
. Afegir-se a converses ja iniciades			
. Expressar l'opinió			
. Presentacions i interpretacions (expressió facial, somriure, emoció, observació...)			
. Saber preguntar el per què?			
. Autoafirmació, saber defendre's			
. Dir que no			
. Argumentar			
. Prendre decisions			
. Identificar, afrontar i resoldre conflictes			
. Anticipar conseqüències i elegir solucions, opcions, provar-les i valorar-les			
. Buscar solucions			
. Saber demanar i atrevir-se a fer-ho			
. Sol·licitar canvis de conducta			
. Relacionar-se amb els iguals-lideratge			
. Ajudar, reforçar als altres, cooperar, compartir			
2. Habilitats per relacionar-se entre iguals			
. Compartir			
. Joc cooperatiu			
. Representacions			
. Converses			
. Actuar per torns			
. Saber quan s'ha de parlar			
. Interacció amb el joc			
. Ajudar i deixar-se ajudar			
3. Habilitats per expressar sentiments, emocions i opinions			
. Formular queixes			
. Acceptar crítiques.			
. Consciència i autogestió de les emocions.			
. Expressar emocions			
. Autoafirmació i autoconeixement, autoestima i autonomia emocional.			

4. Habilitats cognitives			
• Organització			
• Comparació			
• Classificació			
• Programació analítica			
• Anàlisi de les il.lustracions			
• Relacions			
• Progressions			
• Canvis, transformacions			
• Retroalimentació, autoconeixement, autoavaluació			
• Formulació d'hipòtesis			
• Veure els detalls			
• Arriscar-nos intel.lectualment			
• Veure les coses des de diferents perspectives			
• Ensenyar a marcar fites			
• Aprendre dels fracassos i dels èxits			
• Aprendre a fer preguntes			
• Respondre adequadament a les qüestions dels nens (crear-los inquietud cognitiva)			
5. Habilitats comunicatives (diferents tipus de llenguatge)			
• Codi oral: competència fonètica-fonològica, competència morfosintàctica, competència semàntica i competència sintàctica.			
• Codi escrit: competències lingüístiques-semàntiques, tipogràfiques, textuais...			
• Codi lògic-matemàtic: nombres i operacions, mesura, geometria, probabilitat i estadística...			
• Codi artístic: percepció, producció, composició,...			
• Codi musical: percepció, producció, composició,...			
• Codi cinestèsic-corporal: control corporal, sensibilitat al ritme, expressivitat, generació d'idees de moviment,...			
• Codi espacial: raonament espacial, comprensió de la perspectiva física,...			

Taula 3: Habilitats bàsiques d'accés al currículum. Programa Àlber.

Aquestes habilitats bàsiques d'accés al currículum s'entenen com aquelles competències que ajuden els alumnes a tenir èxit en el currículum a l'escola i a créixer com a persones per tal de desenvolupar estratègies que els permeti l'autogestió del seu projecte de vida. Les cinc habilitats exposades anteriorment queden englobades en tres competències:

1. Competències socials i emocionals
2. Competències cognitives
3. Competències comunicatives

Tots els aspectes assenyalats estan extrets dels diferents programes concrets: la teoria de les intel·ligències múltiples de Gardner (1993), el programa Spectrum de Gardner (2000), els programes d'educació socioafectiva de Carpena (2003), Renom (2003), el programa d'habilitats cognitives de Lipman (1998) i de Puig (2003), el model EXIT (Extending Interactions With Texts) citat a Wray i Lewis (2000), l'educació emocional i competències bàsiques per a la vida de Bisquerra (2003), entre d'altres. El programa Àlber recopila les habilitats bàsiques de tots aquests programes (presentades a la taula 3). Per una banda, aquestes habilitats s'utilitzen com un instrument obert i flexible que facilita la detecció d'indicadors de risc. Per una altra banda, són la guia que és present en qualsevol procés d'E-A de la vida del centre. És un programa preventiu que es realitza de forma transversal, des del propi currículum.

El programa Àlber aconsegueix aprofitar el potencial educatiu que hi ha darrera de cada situació i dona un nou significat als continguts: els converteix en mitjans per assolir les habilitats bàsiques d'accés al currículum situant-los com a eina imprescindible en els processos d'E-A. Paradoxalment, amb l'experiència del CEIP Príncep de Viana, hem pogut constatar que, sense programar en base a continguts fixats i tancats, sinó de forma oberta i flexible, es treballen aquells exigits pel currículum oficial(3).

6. Quines estratègies organitzatives i metodològiques concretem?

- Recursos humans: tutors/es, especialistes (educació física, educació especial), professora de la UdL, practicants de 2n curs de Magisteri-Educació Especial, auxiliar d'educació especial i EAP (Equip d'Assessorament Psicopedagògic).
- Temporització: durant tot el curs es treballa per projectes, concretament els dimecres, però de forma transversal afecta a tot l'horari escolar.
- Coordinació setmanal i assessorament quinzenal dut a terme per la professora de la UdL.

Les habilitats bàsiques presentades anteriorment es treballen a partir de la metodologia per projectes (model de Jové, 2006) i del treball cooperatiu.

Aquest programa preventiu col·loca els adults en una postura conscient d'escolta atenta davant el nen, com a punt de partida (Díez, 1995). D'aquesta manera, el paper del mestre es fa més interessant i també més complex: com a canalitzador de propostes, organitzador d'interessos, fent preguntes intel·ligents i oportunes. Els mestres hem de permetre que el nostre guió es vagi rescrivint a través de la interacció; els alumnes han d'escriure el guió, no sols han de fer i seguir un guió ja establert.

7. Quines fases té?

1. Consensuar els criteris per definir el que s'entén per "indicadors de risc"(4).
2. Elaboració de registres per observar les dificultats que mostrin els infants en relació a les habilitats socials, estratègies cognitives i comunicatives. Tipus d'avaluació i instruments 2.1. Observació a l'aula tenint en compte els registres específics d'interacció social. 2.2. Observació a l'aula basada en el currículum
3. Aplicació d'aquests registres a l'aula per part de la mestra tutora, de la mestra d'E.E., de l'especialista d'Educació Física, del professional de l'E.A.P. i del suport de la professora de la UdL.
4. Anàlisi de les observacions per tal de detectar quins són els alumnes que presenten conductes de risc. Reorganització de l'espai a l'aula per crear grups heterogenis atenent al criteri de competències amb habilitats socials, estratègies cognitives i comunicatives.
5. Elaboració del programa amb l'objectiu de desenvolupar les habilitats socials i les estratègies cognitives de forma transversal al currículum. La metodologia serà els projectes de treball i el joc cooperatiu.
6. Aplicació i avaluació del programa.

Taula 4: Fases del programa Àlber.

El programa Àlber parteix d'aquests supòsits i permet incorporar i treballar les estratègies socials i emocionals, interrelacionades amb les cognitives i comunicatives donant molt èmfasi a la planificació i execució dels aprenentatges a fi de prevenir possibles dificultats.

Notes:

- (1) Per a més informació consultar Jové, G (coord.) (2006). Desig d'alteritat. Programa Àlber: Una eina per atendre a la diversitat a l'aula. Lleida: Pagès. IX Premi Batec a la Recerca i Innovació educatives 2005.
- (2) Conferència Inaugural d'inici de curs "Emocionar-nos per l'aprenentatge, apassionar-nos per l'ensenyament" realitzada per la Dra. Glòria Jové el 13 de setembre de 2006. Balaguer.
- (3) La teoria PASS descriu quatre processos cognitius que actuen de manera interaccionada. Són els processos de planificació, atenció, seqüencial i simultani, associats a diferents parts del cervell. El lligam entre processos cognitius i processos emocionals és el procés cognitiu de planificació.
- (4) El professorat tenia moltes dificultats i pors a l'hora de dur a terme el programa pel que fa referència als continguts. Cada setmana es fa un registre dels continguts que s'han treballat i a final de trimestre i de curs es fa l'avaluació i revisió global. Aquesta revisió serveix per poder anar reconduint les sessions. Els mestres, després de tres anys d'aquesta revisió, han pogut constatar que s'aborden tots els continguts al llarg del cicle i de l'etapa educativa, no de forma gradual fent el mateix tema en diferents cursos sinó de forma cíclica i significativa. Des d'aquesta perspectiva, el currículum és un mitjà per alterar i modificar la ment (Eisner, 2004)

Referències Bibliogràfiques:

BISQUERRA, R. (2003). "Educación emocional y competencias básicas para la vida". Revista de Investigación Educativa, vol. 21, nº 1, pp. 7-43.

BRONFENBRENNER, U. (1987). La ecología del desarrollo humano. Barcelona: Paidós.

CARPENA, A. (2003). Educación socioemocional en la etapa de primaria. Materiales prácticos y de reflexión. Barcelona: Octaedro.

CUOMO, N. (2004). Conferència de les Jornades d'Educació Inclusiva. Vic.

DE LA TORRE, S. (2000). "Currículum para el cambio". En ESTEBARANZ, A: Construyendo el cambio: perspectivas y propuestas de innovación educativa. pp. 151-178. Sevilla: Universidad de Sevilla.

DE PUIG, I. (2003). Persensar. Percebre, sentir i pensar. Vic: Eumo.

DÍEZ NAVARRO, M^a.C. (1995) (1^a ed.). La oreja verde de la escuela. Trabajo por proyectos y vida cotidiana en la escuela infantil. Madrid: Ediciones de la Torre.

GARDNER, H. (1993). La mente no escolarizada. Cómo piensan los niños y cómo deberían enseñar las escuelas. Barcelona: Paidós.

GARDNER, H. (2000). Proyecto Spectrum. Tomo I: Construir sobre las capacidades infantiles. Madrid: Morata.

GIMENO, J. (1999). "La construcción del discurso acerca de la diversidad y sus prácticas (II)". Aula de Innovación Educativa, 81, 67-72.

GIMENO, J. (2003). El alumno como invención. Madrid: Morata.

JOVÉ, G. (coord.) et al. (2006). Desig d'alteritat. Programa Àlber: una eina per a l'atenció a la diversitat a l'aula. Lleida: Pagès editors. IX Premi Batec a la recerca i innovació educatives, 2005.

JOVÉ, G. Emocionar-nos per l'aprenentatge, apassionar-nos per l'ensenyament. Conferència Inaugural d'inici de curs 2006-2007, 13 de setembre de 2006. Balaguer.

LIPMAN, M. (1998). Pensamiento complejo y educación. Madrid: Ed. de la Torre.

MOLINA, S. (2001). "Necesidades educativas especiales: aproximación conceptual". En Enciclopedia Psicopedagógica de necesidades educativas especiales I. Pp. 219-244. Málaga: Aljibe.

PERKINS, D. (1995). La escuela inteligente: del adiestramiento de la mente a la educación de la mente. Barcelona: GEDISA.

RENOM, A. (2003). Educación emocional. Programa para la primaria. Barcelona: Praxis.

TIMONEDA, C i PÉREZ, F. (1999). Neuropsicopedagogía ¿Es lo que parece? Girona: Editorial Anorien.

TIMONEDA, C. i PÉREZ, F. (2000). Neuropsicopedagogía. Cognición, Emoción y Conducta. Girona: Universitat.

TIMONEDA, C. (2006). La senzillesa d'aprendre. Una visió pràctica de les dificultats d'aprenentatge. Girona: CCG Edicions.

VERGNAUD, G. (1991). El niño, las matemáticas y la realidad. Problemas de la enseñanza de las matemáticas en la escuela primaria. México: Trillas.

WEHMEYER, M. (2003). "Autodeterminació i accés al currículum general. Promoure l'autodeterminació i l'accés al currículum general". Suports, vol. 7, nº 2, pp. 78-90.

WRAY, D.; LEWIS, M. (2000). Aprender a leer y escribir textos de información. Madrid: Morata.

Correspondència amb les autores: Glòria Jové Monclús (Professora Titular d'Universitat. gjove@pip.udl.cat). Sílvia Cano Moroba (Psicopedagoga i investigadora en formació. scano@pip.udl.cat). Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Lleida. Avinguda de l'Estudi General, 4. 25001 Lleida. Tel: 973706555.

